

RESPONSABILIDADE SOCIAL UNIVERSITARIA NOS CURSOS DE XESTIÓN E ECONOMÍA: OS FUTUROS TRABALLADORES

María Sánchez-Fernández
Susana Caires
Natascha van Hattum
Liliana Teixeira
Héctor López-Portillo
Kathia Ibarra-Torres

Universidade da Corunha
Universidade do Minho
Universidad de Guanajuato
Universidad Autónoma de Aguascalientes

msanchezf@udc.es
s.caires@sapo.pt
nvanhattum@ie.uminho.pt
liliana.teixeira@ie.uminho.pt
hector@ics.uminho.pt
kathia.ibarra16@gmail.com

RESUMO: As preocupacións con referencia á Responsabilidade Social (RS), foron discutidas a escala global en Rio+20, en xuño de 2012. Polo que é de gran importancia debater sobre a RS no Ensino Superior, xa que estas institucións son axentes moi influentes á hora de formar aos futuros traballadores. Neste traballo imos presentar as perspectivas dos alumnos mediante a exposición de dúas tipoloxías de estudo, cualitativo (focus group) dos alumnos pertencentes a catro universidades latinoamericanas (Minho, A Coruña, Guanajuato e Aguascalientes). Analizamos as percepcións dos alumnos sobre o lugar que ocupa a RS no currículo nos cursos, analizando tamén as vivencias e experiencias dos alumnos con referencia a estas prácticas. Este traballo está integrado nunha colaboración internacional de catro universidades, a cal pretende contribuír a unha comparación das perspectivas de tres países e na innovación curricular na área de xestión e economía.

Introducción

O papel das Universidades é chave na formación e incorporación de cidadáns e profesionais responsables que se preocupan das consecuencias e impactos derivados do desenvolvemento das súas actividades. Desta forma, a universidade pode contribuír á promoción dos valores, o compromiso social e o bo goberno, así como tamén, ofertar servizos e transferencia de coñecementos baseados en principios éticos e de

responsabilidade social. Por tanto, é necesario que as universidades contribúan á xeración de coñecementos e capacidades que permitan aos futuros profesionais enfrontarse a problemas globais de forma que se fortalezan os valores baseados no modelo social con orientación cara ao desenvolvemento sustentable, incorporando o progreso social, económico e ambiental. O propósito deste traballo é presentar un diagnóstico do estado do coñecemento e o posicionamento que ten a responsabilidade social empresarial (RSE) e universitaria (RSU) no ámbito universitario por parte dos coordinadores de diferentes programas educativos (PE) dentro da Universidade de Guanajuato. Este traballo representa un estudo exploratorio sobre a RSE e a RSU na Educación Superior, a investigación levou a cabo con coordinadores dos programas educativos das áreas de economía e xestión.

Responsabilidad Social Universitaria

O tema sobre a Responsabilidade Social Universitaria é un asunto relativamente novo, que responde a diversos imperativos a nivel internacional, marcados por varios organismos internacionais como: a Organización das Nacións Unidas para a Educación, a Ciencia e a Cultura (UNESCO) recoñecen que os centros de educación superior, dentro do desempeño das súas funcións primordiais, deben centrarse aínda máis nos aspectos interdisciplinarios que promovan o pensamento crítico, a cidadanía activa, e que contribúan ao desenvolvemento sustentable, a paz e o benestar. É dicir, que se observa o papel transcendente que cobra a responsabilidade social nas institucións de educación superior de non só para proporcionar aquelas competencias sólidas para o mundo de hoxe e do mañá, senón para contribuír, ademais, na formación de cidadáns dotados de principios éticos, comprometidos coa construción da paz, a defensa dos dereitos humanos e os valores da democracia (UNESCO, 2009, p. 2).

Así mesmo, para o caso do México, a Asociación Nacional de Universidades e Institucións de Educación Superior en México (ANUIES) expresa un chamado para facer maior énfase, desde a responsabilidade social, na renovación das funcións substantivas das Institucións de Educación Superior (IES), o que conduce a: deseñar proxectos e políticas de desenvolvemento con visión de longo alcance e alto nivel de

compromiso co desenvolvemento do país e o benestar da poboación; formar profesionais de alto nivel capaces de xerar, adaptar, recrear e aplicar coñecementos de elevada calidade e pertinencia social; e desempeñar un papel proactivo nos procesos de estudo e coñecemento para contribuír á creación dunha sociedade produtiva, innovadora, xusta e segura. E incorporar, practicar e difundir os ideais de liberdade, igualdade, xustiza social, solidariedade, paz e respecto á diversidade (López Castiñeiras et al., 2012, p. 29). Ademais, sinala que unha visión de longo alcance ve na educación de calidade e con responsabilidade social o medio para incorporar a millóns de mexicanos ao desenvolvemento do país, así como un recurso para xerar maiores oportunidades de inserción social e produtiva en actividades lícitas e estables, unha condición indispensable para o arraigamento dunha cultura da paz, o fortalecemento da democracia e, en suma, do benestar e a cohesión social? (López Castiñeiras et al., 2012, p. 22).

En todos os casos anteriores pódese observar o papel transcendente que toma a responsabilidade social, e ademais pódese advertir que existe unha crecente atención cara a incorporala dentro dos plans e accións institucionais. Así mesmo, obsérvase unha crecente realización de investigacións no ámbito universitario acerca da responsabilidade social, véxase por exemplo, a Brown & Cloke, (2009); Da Rúa Maldonado & Giménez Armentia, (2011); De Vere, Melles, & Kapoor, (2011); Hartog & Frame, (2004); Hill, (2004); Khan & Sethi, (2009); Nejati, Shafaei, Salamzadeh, & Daraei, (2011); Sánchez-Fernández, (2011); Sánchez-Fernández, Hattum-*Janssen, et al., (2012); Sánchez-Fernández, Seijas-Ramos, et al., (2012); Vallaey, da Cruz, & Sasia, (2009), etc. Por ventura, isto podería significar que as Universidades comezan por atender con maior forza o papel estratéxico que poden desempeñar para a solución dos grandes desafíos que enfrenta a Nación (López Castiñeiras et al., 2012, p. 9) e as sociedades onde se desenvolven.

A discusión que enmarca á Responsabilidade Social nas Institucións de Educación Superior (IES) e a súa relación cos futuros profesionais debe revisarse á luz do compromiso que adquiren as Universidades coa sociedade e co desenvolvemento desta. En tal sentido, podemos dicir que a responsabilidade social universitaria (RSU) é un

concepto que asume cada vez maior importancia e un crecente protagonismo, non só a nivel das prácticas institucionais, senón tamén a nivel do currículo, os cursos ofrecidos e as investigacións institucionais (Sánchez-Fernández, Hattum-Janssen, et al., 2012). En razón do anterior, é que podemos observar que a RSU ofrece retos, ademais de oportunidades na formación integral dos futuros *profesionistas, así as institucións educativas teñen a oportunidade de iniciar un cambio permanente no comportamento (Christensen et al., 2009, p. 16) dos cidadáns e futuros profesionais, engadindo valor a súa formación. Ademais, de acordo con Vallaes et al., (2009), existen diversos propósitos que as universidades deben atender, nos que deben procurar que a xestión dos seus impactos (humanos, sociais e ambientais), debe realizarse dunha forma ética e intelixente.

Consecuentemente, observamos que actualmente, asúmese que as Universidades deben ampliar as súas perspectivas de impacto, considerando dentro de procesos de formación, investigación e divulgación (Christensen et al., 2009) á contorna. Debido a que a RSU ofrece unha dimensión ética que toda organización debería ter como visión (Da Rúa Maldonado & Giménez Armentia, 2011, p. 238), e as Universidades non poden permanecer alleas a esta cuestión. A educación beneficia aos estudantes e á comunidade no seu conxunto (Bligh, Thomas, & McNay, 1999, p. 6).

A pesar de que o número de estudos sobre a RSU é cada vez maior, é aínda limitado, en comparación, co número de estudos sobre a Responsabilidade Social Empresarial (RSE). Os actuais estudos sobre RS nas universidades están enfocados á importancia da formación nas áreas do curriculum e de formación en xestión ambiental (Jabbour, 2010; Nicolaides, 2006; Rohweder, 2004; Rusinko, 2005), en ética (Assudani, Chinta, Manolis, & Burns, 2011; Didier & Huet, 2008; Hartog & Frame, 2004; Nicolaides, 2006) e en sustentabilidade (De Vere et al, 2011; Holmberg et al, 2008; Junyent & de Ciurana, 2008; Nejati et al., 2011; Nicolaides, 2006; Sammalisto & Lindhqvist, 2007).

En suma, podemos dicir que a importancia das universidades como organismos de enerxía transformadora (Frederick, 1998), é debido a que estas poden ter un rol significativo e transcendente para reducir os impactos sociais e ambientais (Christensen

et al., 2009) das súas actividades, a través das súas actividades sustantivas. Así mesmo, as universidades contribúen á formación das futuras xeracións de profesionais, quen terán que promover dentro das organizacións unha visión ética, responsable, que contribúa ao ben común e á xustiza social (Da Rúa Maldonado & Giménez Armentia, 2011).

Método

O método de investigación utilizado é a modalidade de entrevista en grupo, na cal se establece unha dinámica grupal de intercambio de opinións con referencia á RSU e empresarial. Nesta primeira aproximación fórmanse grupos homogéneos pertencentes a da área de coñecemento de xestión e economía de diferentes universidades. Selecciónase alumnado de forma aleatoria pertencente ao segundo e último semestre do programa educativo de forma que se cubran diferentes perspectivas. Realízase a exploración en diferentes países cubrindo un espectro máis amplo, tendo en conta se as diferenzas da cultura asociadas a cada país, así como a situación económica inflúen na percepción e as actitudes cara á RS. Tamén se cuestiona sobre a súa participación en temáticas relacionadas coa RS na súa futura práctica profesional e avalíase a súa importancia de aplicación. Adicionalmente identifícase e faise relación á participación que teñen as súas universidades en temas de RS, e pregúntaselles sobre a súa importancia.

O Procedemento. Os focus group foron realizadas durante o período comprendido entre o mes de Febreiro do ano 2012 e o mes de Abril do presente ano (2013). Cada grupo focal tivo unha duración aproximada entre 30 e 40 minutos. As entrevistas foron rexistradas pola persoa que a realizou, e realizouse unha transcripción, de cada unha, para a súa posterior análise. Unha vez efectuada a transcripción de todas as entrevistas procedeuse a integralas nunha matriz de respostas para a súa análise e para detectar similitudes e particularidades entre os discursos dos entrevistados.

Resultados

Os grupos de discusión conformábanos estudantes de economía e xestión. Os resultados preséntanse de acordo ás preguntas que se discutiron nos grupos focais. No

inicio da sesión, aos estudantes preguntóuselles se estaban familiarizados co concepto de RS. Extráense as primeiras conclusións, en primeiro lugar destacar a gran diferenza de actitude ante a actividade da responsabilidade social no ambiente de traballo das diferentes áreas. Ademais dos diversos conceptos que propoñen sobre o termo de responsabilidade social e as relacións que deste fan con diversos sectores de actuación. No que concerne aos estudantes dos programas de Economía e xestión, están familiarizados co concepto. Os estudantes de economía interpretan o concepto relacionado á economía, sustentabilidade social, medioambiente, empresas ecolóxicas e vivir en comunidade. A continuación, preguntóuselles aos participantes sobre as áreas nas que identificaban prácticas ou políticas de RS. Os estudantes de mexicanos identifican estas en os sectores: social, político, educativo, empresarial, desastres naturais, laboral, con relación a persoas, ambiental e económico. Os estudantes españois identifícanos nos sectores: téxtil, banca, petroquímico, automobilístico, enerxético, eólico, saneamento, electrodoméstico e empresarial principalmente dirixido ao consumo e ao aforro. Pero non identifican a RS no sector educativo nin no ámbito universitario. Despois dunha breve descrición de prácticas cotiás de responsabilidade social os estudantes das tres universidades foron capaces de identificar programas e accións que involucran este concepto. En xeral os estudantes das catro universidades mencionaron os desenvolvidos por organizacións e prácticas específicas como: campañas de reforestación, recolección de envases de plástico, axuda e asistencia social, campañas non sistematizadas de separación e recolección de cartón. No caso de universidades mexicanas mencionaron: o respecto ás normas de tránsito e vialidade, aforro enerxético, donativos e asistencia en desastres naturais. Para o caso de España as accións identificadas foron: conciliación entre a vida familiar e laboral, aforro enerxético, reciclaxe, separación de lixos, aforro de auga, doazóns e participación en campañas caritativas. Incluso algúns estudantes estaban involucrados con asociacións relacionadas que teñen actuación en materia de responsabilidade social.

Conclusións

Este proxecto representa un estudo exploratorio sobre a RS na Educación Superior, tratando de identificar as percepcións e as opinións dos estudantes. A investigación estaba orientada a pescudar se os estudantes estaban familiarizados co concepto e se era ou non parte das súas vidas, xa sexa nos seus programas educativos, nas súas universidades e na súa (futura) vida profesional e persoal. A pesar de que non se ten unha definición única de Responsabilidade Social, a maioría dos estudantes están a súa vida cotiá, sobre todo despois dunha breve introdución dos moderadores de grupos de discusión. Os participantes consideran que a RS é importante, tanto dentro como fóra da universidade, pero teñen dúbidas sobre os motivos que as empresas e organizacións teñen para impulsar iniciativas que implican RS. Adicionalmente os estudantes sospeitan que os motivos da implementación da RS non son acordes co seu significado máis profundo, manifestan que algunhas organizacións teñen intereses que non son lexítimos, argumentan que traballan ou emprenden accións en primeiro lugar pensando nos seus propios beneficios. Establécense vínculos claros entre os programas nos que están inscritos os estudantes, as accións que emprenden as Institucións de Educación e a Responsabilidade Social. Finalmente, ponse de manifesto que os estudantes teñen moitas ideas e iniciativas sobre a súa participación contorna á responsabilidade social, as mesmas que poderían pór en práctica no seu futuro persoal e profesional.

Referencias bibliográficas

- Assudani, R. H., Chinta, R., Manolis, C., & Burns, D. J. (2011). The Effect of Pedagogy on Students' Perceptions of the Importance of Ethics and Social Responsibility in Business Firms. *Ethics & Behavior*, 21(2), 103–117. doi:10.1080/10508422.2011.551467
- Brown, E., & Cloke, J. (2009). Corporate Social Responsibility in Higher Education. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 8(3), 474–483. Retrieved from <http://www.acme-journal.org/vol8/BrownCloke09.pdf>
- Christensen, P., Thrane, M., Jørgensen, T. H., & Lehmann, M. (2009). Sustainable development: Assessing the gap between preaching and practice at Aalborg University. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 10(1), 4–20. doi:10.1108/14676370910925217
- Comisión Europea. (2001). *Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility - Green Paper*. Green Paper Brussels, com (2001) (p. 35). Luxemburg: Comisión Europea. Retrieved from

- http://www.jussempor.org/Resources/CorporateActivity/Resources/greenpaper_en.pdf
- Comisión Europea. (2002). Comunicación de la Comisión sobre «Responsabilidad Social Corporativa: una contribución de la empresa al Desarrollo Sostenible». Bruselas: Comisión Europea.
- Comisión Europea. (2010). Europa 2020. Una Estrategia para un crecimiento inteligente, sostenible e integrador. Bruselas: Comisión Europea. Retrieved from http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/documents/pdf/20100303_1_es.pdf
- Comisión Europea. (2011). A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. Brussels: Comisión Europea. Retrieved from http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=7010
- Correa, M. E., Flynn, S., & Amit, A. (2004). *Responsabilidad social corporativa en América Latina: una visión empresarial* (p. 81). Santiago de Chile: Naciones Unidas.
- De la Calle Maldonado, C., & Giménez Armentia, P. (2011). Aproximación al concepto de Responsabilidad Social del Universitario. *Revista Comunicación y Hombre*, 7, 236–247.
- De Vere, I., Melles, G., & Kapoor, A. (2011). An ethical stance: Engineering curricula designed for social responsibility. In S. J. Culley, B. J. Hicks, T. C. McAloone, T. J. Howard, & B. Ion (Eds.), *Proceedings of the 18th International Conference on Engineering Design (ICED11)*, Vol. 8 (pp. 216–225). Technical University of Denmark. Retrieved from http://papers.designsociety.org/an_ethical_stance_engineering_curricula_designed_for_social_responsibility.paper.30725.htm
- Didier, C., & Huet, R. (2008). Corporate social responsibility in engineering education. A French survey. *European Journal of Engineering Education*, 33(2), 169–177. doi:10.1080/03043790801976472
- Frederick, W. C. (1998). Creatures, Corporations, Communities, Chaos, Complexity: A Naturological View of the Corporate Social Role. *Business & Society*, 37(4), 358–389. doi:10.1177/000765039803700403
- Hartog, M., & Frame, P. (2004). Business Ethics in the Curriculum: Integrating Ethics through Work. *Journal of Business Ethics*, 54, 399–409. Retrieved from <http://library.mdx.ac.uk/ipac20/ipac.jsp?profile=bg&index=.BW&term=1573-0697>
- Hill, R. P. (2004). The Socially-Responsible University: Talking the Talk while Walking the Walk in the College of Business. *Journal of Academic Ethics*, 2(1), 89–100. doi:10.1023/B:JAET.0000039009.48115.3d
- Holmberg, J., Svanström, M., Peet, D.-J., Mulder, K., Ferrer-Balas, D., & Segalàs, J. (2008). Embedding sustainability in higher education through interaction with lecturers: Case studies from three European technical universities. *European Journal of Engineering Education*, 33(3), 271–282. doi:10.1080/03043790802088491

- Jabbour, C. J. C. (2010). Greening of business schools: a systemic view. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 11(1), 49–60. doi:10.1108/14676371011010048
- Junyent, M., & De Ciurana, A. M. G. (2008). Education for sustainability in university studies: a model for reorienting the curriculum. *British Educational Research Journal*, 34(6), 763–782. doi:10.1080/01411920802041343
- Khan, M. M. S., & Sethi, N. (2009). Management Education & Corporate Governance: A case of India and Pakistan. In *2009 Oxford Business & Economics Conference Program* (pp. 1–23).
- López Castañares, R., Gil Antón, M., Jaimes Figueroa, E., Mendoza Rojas, J., Pallán Figueroa, C., Pérez-García, M. J., ... Rodríguez Gómez, R. (2012). *Inclusión con responsabilidad social. Una nueva generación de políticas de educación superior* (p. 74). México, D.F.: ANUIES. Retrieved from <http://publicaciones.anuies.mx/novedades/10/inclusion-con-responsabilidad-social-una-nueva-generacion-de>
- Nejati, M., Shafaei, A., Salamzadeh, Y., & Daraei, M. (2011). Corporate social responsibility and universities: A study of top 10 world universities' websites. *African Journal of Business Management*, 5(2), 440–447. doi:10.5897/AJBM10.554
- Nicolaidis, A. (2006). The implementation of environmental management towards sustainable universities and education for sustainable development as an ethical imperative. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 7(4), 414–424. doi:10.1108/14676370610702217
- OECD. (2001a). Corporate Responsibility: Private Initiatives and Public Goals (p. 111). Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2001b). *Corporate Social Responsibility* (p. 152). OECD Publishing. doi:10.1787/9789264194854-en
- OIT. (2003). *La responsabilidad social de las empresas: mitos y realidades* (p. 92). Ginebra: Organización Internacional del Trabajo (OIT). Retrieved from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_dialogue/@actrav/documents/publication/wcms_117578.pdf
- Organización de las Naciones Unidas. (2012). El futuro que queremos. *Resolución aprobada por la Asamblea General*. Organización de las Naciones Unidas. Retrieved January 05, 2013, from http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/288&Lang=S
- Rohweder, L. (2004). Integrating Environmental Education Into Business Schools' Educational Plans in Finland. *GeoJournal*, 60(2), 175–181. doi:10.1023/B:GEJO.0000033588.66667.0a
- Rusinko, C. A. (2005). Using quality management as a bridge in educating for sustainability in a business school. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 6(4), 340–350. doi:10.1108/14676370510623838
- Sammalisto, K., & Lindhqvist, T. (2007). Integration of Sustainability in Higher Education: A Study with International Perspectives. *Innovative Higher Education*, 32(4), 221–233. doi:10.1007/s10755-007-9052-x

- Sánchez-Fernández, M. D. (2011). La responsabilidad social organizativa: stakeholders futuros directivos. *Revista Internacional Administración & Finanzas*, 4(4), 87–102.
- Sánchez-Fernández, M. D., Hattum-Janssen, N. van, Caires, S., Teixeira, L., Ibarra-Torres, K., & López-Portillo, H. (2012). Responsabilidade social nos cursos de engenharia e artes: perspectivas compradas entre alunos e diretores de curso. In 2º CONGRESSO IBERO – AMERICANO DE RESPONSABILIDADE SOCIAL (CRIARS). Lisboa: CRIARS 2012. Retrieved from <http://repositorium.sdum.uminho.pt/handle/1822/20591>
- Sánchez-Fernández, M. D., Seijas-Ramos, S., Gutiérrez-Padilla, C., Montoya-Landeros, M. del C., López-Portillo, H., & Ibarra-Torres, K. (2012). RESPONSABILIDAD SOCIAL: UNIVERSIDADE DA CORUÑA, GUANAJUATO Y AUTÓNOMA DE AGUASCALIENTES. In D. R. B. Loreto & I. Álvarez Teva (Eds.), *IX FORO INTERNACIONAL SOBRE LA EVALUACIÓN DE LA CALIDAD DE LA INVESTIGACIÓN Y DE LA EDUCACIÓN SUPERIOR (FECIES)*. Santiago de Compostela (España), 12-15 de Junio de 2012. (pp. 471–476). Granada: Asociación Española de Psicología Conductual (AEPC), Universidad de Granada. Retrieved from <http://goo.gl/c739s>
- UNESCO. (2009). Conferencia Mundial sobre la Educación Superior - 2009: La nueva dinámica de la educación superior y la investigación para el cambio social y el desarrollo. París: UNESCO. Retrieved from www.unesco.org/education/WCHE2009/comunicado_es.pdf
- Vallaes, F., De la Cruz, C., & Sasia, P. (2009). *Responsabilidad Social Universitaria: Manual de primeros pasos* (p. 93). México, D.F.: McGraw-Hill.